

Massmedias hantering av vetenskaplig kritik mot Ritalin, Concerta och Strattera

Ett socialkonstruktivistiskt perspektiv på psykofarmaka

Mass media's Handling of Scientific Critique of Ritalin, Concerta and Strattera: A Social Constructionist Perspective on Psychotropic Agents

This article aims to examine how scientific critique of pharmacological treatment with Ritalin, Concerta and Strattera for ADHD (Attention-Deficit Hyperactivity Disorder) is handled in eight of the largest newspapers in Sweden, 2002–2015 (n=183 articles). The media study explores the terminology used; the depiction of long-term harmful effects; the actors given space to express their views; the attention displayed to alternative treatments; the representation of pharmaceutical studies; the role of news and debate articles; the significance of conflicts of interest; and whether ADHD is portrayed as a medical condition. The results show that mass media, in numerous ways, neglects or undermines the critique of pharmacological interventions for ADHD put forward in the scientific literature. In the article a social constructionist approach to psychotropic agents is developed, highlighting the significance of what the authors call “psychopharmacological elasticity.” The concept illustrates that the boundary between medicines and harmful agents, such as drugs, is flexible from a scientific standpoint and depends on collective definitional processes in society.

Keywords : ADHD, medication, Ritalin, social construction, mass media

SEDAN MILLENNIESKIFTET HAR det publicerats en ansevärd mängd vetenskapliga studier som kritiserar den ökade användningen av psykofarmaka i samhället. I tongivande verk som *Deadly Psychiatry and Organized Denial* (Gøtzsche 2015); *Mad Science* (Kirk et al. 2013); *Pharmageddon* (Healy 2012); *Anatomy of an Epidemic* (Whitaker 2010) och *Selling Sickness* (Moynihan & Cassels 2005) framhålls att det råder en skadlig övermedicinering samt att många farmakologiska medel i sig själva är skadliga. Kritikerna inrymmer både individer inom och utanför medicinen. Peter Gøtzsche är professor i internmedicin och en av grundarna av det nordiska Cochrane-nätverket för läkemedelsforskning. Stuart Kirk är professor i socialt arbete och författare till flera arbeten om diagnostisering och medicinering. David Healy är professor i psykiatri och bedriver forskning inom farmakologin och dess historia. Robert Whitaker är vetenskapsjournalist, författare och upphovsman till den internetbaserade mötesplatsen ”Mad in America” där forskare och behandlare kommunicerar om psykiatrisk behandling. Ray Moynihan och Alan Cassels är medicinska forskare och journalister som

skriver böcker och producerar dokumentärer om medicinering. I föreliggande artikel undersöks det diskursiva innehållet och betydelsen av denna växande idéströmning (jfr Burr 2003; Berger & Luckmann (1967[1966])).

Den vetenskapliga kritiken mot psykofarmaka sporrar av att användningen av receptbelagda läkemedel framhålls vara ett alarmerande hot mot folkhälsan. Gøtzsches beräkningar (2015, 2013) pekar på att farmakologisk behandling för mentala och kroppsliga besvär utgör den tredje vanligaste dödsorsaken efter hjärt-kärlsjukdomar och cancer i USA och Europa. Människor använder, framhåller Gøtzsche, många preparat där de gynnsamma effekterna är små medan de negativa följderna för hälsan är stora. Vanliga medel för exempelvis psykoser, depression, viktminskning, illamående, astma, influensa, högt blodtryck, hjärtproblem, epilepsi och artrit är behäftade med dödsfall och invalidiserande konsekvenser. Gøtzsche baserar bland annat sina skattningar på utlåtanden från Europakommissionen om skadeeffekterna av farmakologiska medel för EU-medborgares hälsa (t.ex. Archibald et al. 2011), undersökningar som belyser de direkta och indirekta skadeeffekterna av farmakologiska interventioner på sjukhus (t.ex. Ebbesen et al. 2001) och studier av skadeeffekterna av enskilda farmaceutiska produkter såsom det antipsykotiska medlet Zyprexa (t.ex. Schneider et al. 2005).

Vidare pekar Whitaker (2010) på att skadeverkningarna av farmakologisk behandling visar sig i samhällsstatistiken över invaliditetstal. Sedan psykofarmaka började användas i större skala på 1950-talet har den psykiska ohälsan i samband med arbetsförmåga, förtidspensioneringar och långtidssjukskrivningar dramatiskt ökat. Utvecklingen märks, klarlägger Whitaker, exempelvis i nationer som Sverige, USA, Island, Danmark, Australien och Nya Zeeland där ohälsotalen stigit i takt med att bruket vuxit. Psykofarmaka understryks orsaka störningar hos nervbanornas funktion i hjärnan vilket undergräver individens motståndskraft och möjlighet till rehabilitering (se även Moncrieff 2013).

De vetenskapliga ifrågasättandena av farmakologisk behandling reser sociologiska frågor om vilken uppmärksamhet som kritiken ges i offentliga fora och om den medverkar till samhällsförändring. Forskare har pekat på att massmedia intar en central roll vid etableringen av vetenskaplig kunskap i samhället. Massmedia utgör en ledande kommunikativ länk mellan vetenskap och vardag. Det är vanligen genom massmedias rapportering som vetenskapliga modeller och begrepp vinner allmän giltighet eller, alternativt, stoppas från denna möjlighet (t.ex. Lindblom 2015; Schmitz et al. 2003). Mot denna bakgrund syftar denna artikel till att studera den massmediala hanteringen av vetenskaplig kritik mot psykofarmaka. Artikeln bidrar till medieforskningen om psykiatriska diagnoser och interventioner som i begränsad utsträckning studerat den vetenskapsbaserade kontroversen om bruket, regleringen och testningen av farmakologiska medel (jfr Davis & Abraham 2013; Abraham 1995). Genom att ta utgångspunkt i medicinsk och samhällsvetenskaplig kritik mot psykofarmaka och sedan undersöka hur den hanteras i massmedia utgör artikeln ett tillskott till tidigare medieforskning (se t.ex. Vogt Isaksen & Tjora 2016; Williams et al. 2008; Schmitz et al. 2003; Danforth & Navarro 2001; Börjesson 1999).

Denna artikel bygger på en studie om det utrymme som åtta av de största svenska

dags- och kvällstidningarna tilldelar vetenskaplig kritik mot bruket av Ritalin, Concerta och Strattera. Dessa farmakologiska medel används vid behandlingen av den neuropsykiatriska funktionsnedsättningen ADHD (Attention-Deficit Hyperactivity Disorder) som utmärks av svårigheter med uppmärksamhet, impuls kontroll och hyperaktivitet. Förskrivningen av medel för ADHD har expanderat på ett omfattande sätt i västvärlden. Under 2015 medicinerades i Sverige 96 878 barn och vuxna, vilket är en ökning med 463% jämfört med 2006 (Socialstyrelsen 2016). Bruksnivåerna skiljer sig emellertid mellan olika länder. Internationell statistik visar att ADHD-medel skrivs ut till 6% av de amerikanska barnen medan 1% eller mindre av barnen medicineras i Frankrike, Finland och Storbritannien (Wedge 2015; Currie et al. 2014). I Sverige är motsvarande siffror 3–4% (Socialstyrelsen 2016). De kurativa effekterna i form av förbättrad koncentration och minskad impulsivitet hos skolbarn och vuxna framhålls motivera den ökade användningen (t.ex. Biederman 1998; Richters 1995; Faraone & Biederman 1994). Samtidigt ifrågasätts både effektiviteten och säkerheten hos medicineringen. Bruket av Ritalin, Concerta och Strattera anges vara skadligt och relateras till risker för att utveckla hjärnsador, negativa personlighetsförändringar, depression och ångest (t.ex. Timimi 2008; DeGrandpre 2006; Breggin 1998).

Psykofarmakologisk tøjbarhet

Vilka teoretiska implikationer har de vetenskapliga motsättningarna om farmakologisk behandling? Hur kan oenigheterna förstås sociologiskt? I föreliggande mediestudie utvecklas ett socialkonstruktionistiskt perspektiv på psykofarmaka (för en översikt av sociologisk forskning om farmakologiska medel, se Sismondo & Greene 2015; Williams et al. 2009). Det påvisar förekomsten och vikten av vad vi i detta sammanhang valt att kalla för *psykofarmakologisk tøjbarhet*. Begreppet åskådliggör att gränsen mellan läkemedel och skadliga medel, som t.ex. droger, ur vetenskaplig synpunkt är flexibel och beroende av kollektiva definitionsprocesser. Till skillnad från den medicinska vetenskapen betraktas psykofarmaka inte som materiella ting med fysiologiska effekter. I enlighet med ett sociologiskt socialkonstruktionistiskt perspektiv förstås psykofarmaka istället som meningsbärande representationer formade i samspel mellan individer och gemenskaper (jfr Cohen et al. 2001).

Enligt den sociala konstruktionismen (t.ex. Burr 2003; Berger & Luckmann 1967[1966]) är föreställningar om farmakologiska medel diskursivt förankrade. En diskurs etablerar språkliga raster för vad som kan tänkas, sägas, skrivas och bildligt uttryckas om ett objekt i samhället. Diskursen skildrar handlingar och företeelser som objektivt givna samtidigt som den utesluter alternativa versioner av verkligheten som grundlösa eller avvikande. Vilka diskurser som dominerar skiftar över historisk tid och rådande kulturella normer. Fenomen konstitueras därigenom socialt och kan inte beskrivas i termer av invariabla essenser.

Vad som här kallas psykofarmakologisk tøjbarhet är intimt relaterat till diskursbegreppet. Förståelsen av den medicinska identiteten hos farmakologiska medel som

läkemedel eller skadliga medel är beroende av rådande diskurser. Denna elasticitet går etymologiskt att härleda till det antika grekiska ordet *pharmakon* som både betyder bot och gift. På liknande sätt används engelskans *drugs* för att hänvisa till både läkemedel och droger. Vidare utgår man i läkemedelsstudier typiskt från farmakologiska medels biologiska och kemiska egenskaper. Det sociala betraktas som biasfaktorer som förhindrar en neutral observation av substansers effekter på människokroppen (t.ex. Goldacre 2013). Den psykofarmakologiska tøjbarheten innebär ett ifrågasättande av om en sådan opartisk varseblivning är möjlig. Den åskådliggör att historiska och kulturella förhållanden influerar de grundläggande villkoren för förståelsen och användningen av psykofarmaka i samhället.

Den psykofarmakologiska tøjbarheten reflekterar befintligheten av olika diskurser om farmakologiska medel. Inom den biomedicinska diskursen som dominerar i dagens samhälle skildras psykofarmaka som kurativa. Diskursen utgår från en sjukdomsmodell som artikulerar genetiska och/eller neurologiska orsaker till psykisk ohälsa (t.ex. Hallerstedt 2006). Sociologisk forskning har framhållit att den biomedicinska diskursen kommit att ta nya former genom den teknovetenskapliga utvecklingen (t.ex. organtransplantation och molekylär biologi) och moraliska imperativ för individen att ta ansvar för sin hälsa (t.ex. Clarke et al. 2010). I denna artikel uppmärksammas främst diskurser som istället betonar psykofarmakas skadeeffekter. Genom att utmana den biomedicinska diskursens sanningsanspråk påvisar de alternativa diskurserna om psykofarmaka möjligheten av andra och divergerande verklighetsversioner. Som Burr (2003) formulerar det när hon talar om diskursiva kamper: "Prevailing discourses are always under implicit threat from alternatives, which can dislodge them from their position as truth. In fact you could say that if it weren't for this resistance, there would be no need to constantly reaffirm their truthfulness" (Burr 2003:80). Avsikten med föreliggande studie är därmed inte att argumentera för de alternativa diskursernas giltighet. Syftet är istället att klarlägga att den biomedicinska diskursen om psykofarmaka är utsatt för betydande vetenskaplig kritik och studera hur den hanteras i massmedia.

Ett synliggörande av den psykofarmakologiska tøjbarheten utgör ett hot mot den institutionella ordningen. Den psykofarmakologiska tøjbarheten väcker frågor, oro och tvivel på om farmakologisk behandling är hälsosamt och ger upphov till vetenskapsbaserade kontroverser (jfr Davis & Abraham 2013; Abraham 1995). Mot denna bakgrund kan vi förstå massmedias betydelse. Som informationskanal med vittomfattande kontaktytor i samhället kan massmedia bidra till att dölja den psykofarmakologiska tøjbarheten.

Detta förhållande anknyter till det konstruktionistiska legitimeringsbegreppet (Berger & Luckmann (1967[1966])). Legitimering avser att den institutionella ordningen behöver rättfärdigas när den är ifrågasatt. Legitimeringen möjliggörs genom idéer, talesätt och levnadsregler som bekräftar att den sociala verkligheten är objektivt given. Som Berger och Luckmann pekar på håller legitimeringen oordning borta: "All societies are constructions in the face of chaos. The constant possibility of anomic terror is actualized whenever the legitimations that obscure the precariousness are threatened or collapse" (Berger & Luckmann 1967[1966]:103). Den psykofarmakologiska tøjbar-

heten exponerar denna skörhet. Allmänheten behöver därför övertygas om giltigheten i den biomedicinska diskursens klassifikationer och här spelar massmedia en central roll. Massmedia sprider och förankrar sociala föreställningar om vad som är ett läkemedel, när något är ett läkemedel och hur något ska användas för att vara ett läkemedel.

Vi ska återkomma till analysen av den psykofarmakologiska tøjbarheten för att vidareutveckla begreppet och förankra det i en massmedial kontext efter att mediestudiens resultat presenterats.

Metod och material

Denna studie omfattar 183 tidningsartiklar, publicerade under tidsperioden 2002–2015, och är hämtade från Mediearkivet. Som läkemedel godkändes i Sverige Ritalin 1977, Concerta 2002 och Strattera 2006 (Socialstyrelsen 2014). Året då Concerta auktoriserades för behandling av ADHD valdes som startpunkt för datainsamlingen. Urvalet av svenska dags- och kvällstidningar har en bred spridning. I studien ingår Dagens Nyheter, Göteborgsposten, Helsingborgs Dagblad, Sydsvenskan, Nerikes Allehanda och Svenska Dagbladet. Dessa tidningar har en daglig upplaga på minst 50 000 exemplar (enligt Svenska Mediehus 2014/2015). Med hänsyn till deras utbredning har även de två största kvällstidningarna, Expressen och Aftonbladet, inkluderats. Samtliga tidningsartiklar som nämner sökorden Ritalin, Concerta eller Strattera från angivna dags- och kvällstidningar ingår i studien. Duplikat av artiklar i samma tidning, och artiklar som innehåller sökord men inte handlar om psykofarmaka, har gallrats bort.

Tidningsartiklarna har analyserats med kvantitativ innehållsanalys (t.ex. Lindblom & Torres 2011). Det betyder att undersökningen är inriktad på förekomsten av olika typer av innehållsliga kategorier i materialet. För att systematisera analyserna användes en kodbok (där alla kodade data registreras) och ett kodschema (som beskriver de principer som används vid kodningen av data). Om en tidningsartikel innehåller olika teman har en huvudkod tagits fram. Huvudkoden fastställdes genom att beräkna förekomsten av antalet spaltmillimeter för varje kod. Exempelvis har den aktör som givits störst utrymme i en artikel kodats. En bearbetning av insamlade data har gjorts i statistikprogrammet SPSS. Baserat på deskriptiv statistik redovisas resultatet från studien i frekvens- och procenttabeller. I syfte att fördjupa de kvantitativa resultaten ingår även innehållsanalyser av ord, uttryck och textutdrag i tidningsmaterialet. För att öka reliabiliteten vid analysen av kategorierna har författarna till denna artikel tillsammans övervägt alternativa kodningar (jfr Creswell 1998).

Forskningsprocessen inleddes med att bearbeta och tematisera innehållet i vetenskaplig kritik mot farmakologisk behandling med Ritalin, Concerta och Strattera. Därefter undersöktes det massmediala utrymmet hos den vetenskapliga kritiken. Föreliggande studie inbegriper kategorierna *terminologi* (namnges psykofarmaka som läkemedel eller droger?); *temporalitet* (anges psykofarmaka ha långsiktiga skadeeffekter för användaren på det sätt som är fallet för drogmissbrukaren?); *aktörer* (vem får uttala sig och vilken attityd till psykofarmaka uttrycks?); *alternativa behandlingsformer* (vilket utrymme tilldelas icke-medicinska behandlingar som ersätter eller kompletterar behandling med

psykofarmaka?); *läkemedelsstudier* (framställs studier om läkemedel som en tillförlitlig informationskälla om psykofarmaka?); *genre* (i vilket forum förekommer aktörers utsagor om psykofarmaka?); *intressekonflikter* (skildras förhållandet att aktörer med ekonomiska intressen yttrar sig i frågor om behandling med psykofarmaka?); och *ADHD som kommersiell diagnos* (skildras ADHD som en medicinskt ogrundad diagnos vilken syftar till att öka försäljningen av psykofarmaka?). I en avslutande fas av forskningsprocessen har de teoretiska implikationerna av mediastudien dragits ut och analyserats. Detta har genererat ett socialkonstruktivistiskt perspektiv på psykofarmaka med fokus på vad som benämnts psykofarmakologisk tøjbarhet.

Resultat

Med utgångspunkt från vetenskaplig kritik som riktas mot psykofarmaka studeras nedan massmedias skildring av medlen Ritalin, Concerta och Strattera.

Terminologi: namnes psykofarmaka som läkemedel eller droger?

Gøtzsche (2013) ifrågasätter huruvida Ritalin och Concerta utgör en medicinsk behandling. Medlen har, framhåller han, liknande effekter på hjärnan som amfetamin och kokain och kan jämföras med droger (se även DeGrandpre 2006). Trots att Strattera officiellt inte klassificeras som centralstimulerande menar Gøtzsche (2015) att det är mycket beroendeframkallande. Strattera framhävs ge upphov till betydande skador, bland annat på levern, och medlets bipacksedel har den allvarligaste varningsmärkningen. Vidare pekar Kirk, Gomory och Cohen (2013) på att amfetamin tidigare använts för ett flertal medicinska syften som idag uppfattas som ohälsosamma. Amfetamin har exempelvis nyttjats för att lindra förkylningar, som bantningspiller, att väcka patienter som förgiftats av sömnmedel och att öka koncentrationen hos soldater. De tidigare medicinska bruket av amfetamin har inledningsvis givit upphov till entusiasm och terapeutisk optimism, vilket senare har upphört när beroendeproblem och andra destruktiva konsekvenser för hälsan uppdagats. Detta har amfetaminet gemensamt med t.ex. heroin, opium och kokain som genomgått liknande historiska karriärer (Kirk et al. 2013).

Mot denna bakgrund blir det intressant att undersöka om Ritalin, Concerta och Strattera skildras som läkemedel eller droger i massmedia. I nedanstående tabell redovisas en undersökning om den terminologi som används för medlen i det studerade tidningsmaterialet. Till läkemedelsrelaterade termer räknas exempelvis "läkemedel", "medicin" och "botemedel." Till drogrelaterade termer hör "drog", "narkotika" och "amfetamin." I kategorin "övriga" ingår mer neutrala eller svårtolkade termer som "medel", "tablett" och "centralstimulantia."

Tabell 1. Terminologi för Ritalin, Concerta och Strattera (n=183)

Terminologi	n	%
Läkemedelsrelaterade termer	138	75.4%
Drogrelaterade termer	30	16.4%
Övriga	15	8.2%
Totalt	183	100%

Resultatet visar att läkemedelsrelaterade termer är vanligast för att beskrivna Ritalin, Concerta och Strattera i massmedia (detta gäller 75.4% av tidningsartiklarna). I mindre utsträckning används drogrelaterade termer (16.4%) och övriga (8.2%). Resultatet exemplifieras av en tidningsartikel om en kvinna som tidigare varit amfetaminmissbrukare men blivit kvitt missbruket genom att förskrivas Ritalin:

[A]tt missbruka amfetamin och vara småbarnsmamma skapade en ångest och Maria var alltid rädd [...] Nu har missbruket ersatts av receptbelagd Ritalin och Maria har äntligen fått ett nytt liv. Hon som tidigare inte ens klarade av att strukturera sig själv tillräckligt mycket för att gå och handla driver nu eget företag (AB 7/6–2008).

En innehållsanalys visar att läkemedel associeras med hälsobringande funktioner, myndighetsförsäkringen och läkarens specialistkunskap i massmedia. Droger förknippas istället med en destruktiv livsstil som vållar fysisk och psykisk ohälsa. I massmedia skildras, som nämnda citat belyser, typiskt även Ritalin, Concerta och Strattera som en effektiv behandling av drogmissbruk med amfetamin. Medan missbruket är skadligt blir användningen av amfetamin kurativ och möjlig att ställa under kontroll vid medicineringen.

Temporalitet: anges psykofarmaka ha långsiktiga skadeeffekter för användaren på det sätt som är fallet för drogmissbrukaren?

Gøtzsche (2013:255) framhåller att användningen av centralstimulerande medel har negativa effekter på lång sikt: "[Vi] vet att hjärtat kan skadas på samma sätt som man kan se hos långtidsmissbrukare av kokain, och att det kan vara dödligt, även för barn." Vidare pekar Whitaker och Cosgrove (2015) på att de långsiktiga följderna av centralstimulerande medel för ADHD-diagnostiserade barn är skadliga. Behandling med medicinering framhålls ha sämre utfall än beteendeterapi, kombinerad medicinering och beteendeterapi och allmän hälsovård. Barn som medicineras får med tiden tilltagande funktionsnedsättningar och trotsbeteende jämfört med övriga grupper. Medicinerade barn uppvisar även en ökad förekomst av ungdomsbrottslighet. Barnen är därtill kortare till växten och väger mindre än de omedicinerade. På liknande sätt konkluderar Currie et al. (2014) att behandling med Ritalin stegvis försämrar barns psykologiska välmående och prosociala beteende med negativa konsekvenser

för skolprestationerna. Användning av Ritalin är förenat med att eleven kommer efter i skolarbetet, avkrävs att gå om en årskurs och hoppar av skolan (se även DeGrandpre 1999).

Kritiken föranleder en undersökning om massmedias framställning av de långsiktiga skadeeffekterna av Ritalin, Concerta och Strattera. När drogrelaterade termer används i massmedia anges centralstimulerande medel ha långsiktiga skadeverkningar och leda till beroendeproblem och skador för hälsan. Av intresse är om långsiktiga skadeverkningar även skildras när medlen uppfattas som läkemedel (tabell 2). Tidningsartiklar som redovisar minst en negativ konsekvens för tillståndet hos den som använder medlen och som anger att detta gäller på lång sikt har kodats ”anger långsiktiga skadeeffekter.” Artiklar som redovisar skadeeffekter som gäller på kort sikt har kodats ”anger kortsiktiga skadeeffekter.”

Tabell 2. Skadeeffekter när centralstimulerande medel anges vara läkemedel (n=138)

	<i>n</i>	%
Anger inga skadeeffekter	112	81.2%
Anger kortsiktiga skadeeffekter	14	10.1%
Anger långsiktiga skadeeffekter	12	8.7%
Totalt	138	100%

Resultatet visar att skadeverkningar av centralstimulerande medel sällan nämns i massmedia (81.2% av de studerade tidningsartiklarna anger inte någon skadeeffekt när dessa betraktas som läkemedel). Vidare framkommer att långsiktiga skadeeffekter av medlen förhållandevis sällan skildras (8.7%). Här anges till exempel centralstimulerande medel orsaka varaktiga växthämningar, gulsot, hjärt- och kärlproblem, självmord och självmordsförsök, förorsaka död, vara beroendeframkallande och ge upphov till leverskador. Något vanligare är att kortsiktiga skadeeffekter redovisas i tidningsmaterialet (10.1%). Medlen anges till exempel förorsaka övergående emotionell instabilitet, ångest, aptitlöshet, huvudvärk, illamående, aggressioner, nervositet, sömnsvårigheter, trötthet, yrsel, humörsvängningar, irritabilitet, panikattacker och uppspeltitet.

Resultatet att långsiktiga skadeverkningar sällan skildras i massmedia exemplifieras av en tidningsartikel där en psykiatriker kommenterar den ökade användningen av Ritalin i samhället: ”Miljontals barn har stått på Ritalin under flera år. Det är en väl beprövad och väldokumenterad behandling som har positiva effekter och få biverkningar” (GP 13/10–2003). Läkemedelsanvändaren avskiljs därigenom från drogmissbrukaren vars nyttjande av centralstimulerande medel förknippas med långsiktiga hälso- och beroendeproblem. I kontrast skildras massmedia Ritalin, Concerta och Strattera vara säkra att använda på både kort och lång sikt. Den långsiktiga användningen anges vara nödvändig då ADHD är en funktionsnedsättning man lider av under en livstid.

Aktörer: vem får uttala sig och vilken attityd till psykofarmaka uttrycks?

Brante (2006) framhäver att den medicinska förståelsen av ADHD och betoningen på farmakologisk behandling baseras på en ensidig bild av människan. Förhållandet att socioekonomiska strukturer, sociala institutioner och biografiska erfarenheter har biologiska effekter negligeras av psykiatrin, menar han. Det behöver beaktas att en social händelse, t.ex. ett trauma, kan sätta bestående spår i hjärnan som i sin tur inverkar på det sociala beteendet (Brante 2006:104). I likhet med Brante framhåller Whitaker och Cosgrove (2015) att mentala dysfunktioner befinner sig i gränslandet mellan social avvikelse, psykisk status och fysiska störningar: ”Truly adopting a bio-psycho-social model would mean that care in this area should be led by a broad collection of people: psychiatrists, psychologists, social workers, philosophers of the mind, sociologists, and so forth” (Whitaker & Cosgrove 2015:206). Sociologer, psykologer och andra aktörer behöver därför få komma till tals i det offentliga samtalet om psykisk ohälsa och betraktas som jämlika forskningspartners med biologiskt orienterade psykiatriker (se även Cohen 2006).

Mot denna bakgrund blir det intressant att studera vilka aktörer som får utrymme att uttala sig om farmakologisk behandling i massmedia. Med ”legitimerar farmakologisk behandling” avses artiklar som anger minst en positiv effekt för hälsotillståndet av Ritalin, Concerta och Strattera utan att någon negativ effekt anges. Omvänt inkluderar ”ifrågasätter farmakologisk behandling” artiklar som anger minst en negativ effekt för hälsotillståndet av medlen utan att någon positiv effekt anges. Artiklar som inte besvarar frågan eller uttalar att medlen har oklara effekter har kodats ”övriga.”

Tabell 3. Aktörers inflytande och attityd till farmakologisk behandling (n=183)

Aktörer	Attityd till farmakologisk behandling							
	Totalt		Legitimerar		Ifrågasätter		Okklart	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Psykiatriker	43	23.5%	38	29.9%	5	12.2%		
ADHD-diagnostiserad	41	22.4%	33	26%	8	19.5%		
Journalist	31	16.9%	11	8.7%	14	34.1%	6	40%
Myndighetsperson	23	12.6%	18	14.2%	3	7.3%	2	13.3%
Anhörig till ADHD-diagnosticerad	14	7.6%	11	8.7%	2	4.9%	1	6.7%
Samhällsvetenskaplig forskare	6	3.3%	4	3.1%	2	4.9%		
Läkare verksam utanför psykiatrin	4	2.2%			4	9.8%		
Företrädare för intresseorganisation	4	2.2%	2	1.6%			2	13.3%
Övriga	17	9.3%	10	7.9%	3	7.3%	4	26.7%
Totalt	183	100%	127	100%	41	100%	15	100%

Resultatet visar att det är drygt tre gånger vanligare att massmedia legitimerar än ifrågasätter behandling med Ritalin, Concerta och Strattera (127 artiklar legitimerar och 41 artiklar ifrågasätter behandling med medlen i tidningsmaterialet). Psykiatriker är den aktör som ges störst utrymme att uttala sig (23.5%) och som även i störst utsträckning legitimerar behandling med medlen (detta gäller i 29.9% av de legitimerande artiklarna). Resultatet illustreras av en tidningsartikel där en psykiatriker tilldelas expertrollen i massmedia: "[Vi kan] konstatera att många som skulle må bra av dessa mediciner inte får dem i dag, säger Hans Forsberg [...] Till saken hör att de centralstimulerande medicinerna är synnerligen effektiva. Nästan alla som får dem blir hjälpta" (SYD 4/9–2008). Andra aktörer som får stort utrymme i massmedia och som legitimerar farmakologisk behandling är ADHD-diagnostiserad (26%) och myndighetsperson, som inkluderar personal inom Socialstyrelsen, domstolar och vissa kommunalt anställda (14.2%). Barn som är diagnostiserade med ADHD uttalar sig endast undantagsvis i det studerade materialet och företräds genomgående av sina föräldrar. Vidare är journalister den aktör som i störst utsträckning ifrågasätter farmakologisk behandling (de står för 34.1% av de ifrågasättande artiklarna). Som kan utläsas av tabellen uttalar sig sällan samhällsvetenskapliga forskare som är kritiska till farmakologisk behandling i massmedia (de figurerar i totalt 6 artiklar varav 4 artiklar legitimerar och 2 artiklar ifrågasätter farmakologisk behandling).

Alternativa behandlingsformer: vilket utrymme tilldelas icke-medicinska behandlingar som ersätter eller kompletterar behandling med psykofarmaka?

Kritiker inom vetenskapen framhäver vikten av alternativa behandlingsalternativ till medicinering av ADHD-beteenden. Exempelvis sätter Kärffe (2000) fokus på skolmiljön och framhåller behovet av sociala och pedagogiska insatser. Mindre klasser, extra stöd till svaga elever och förbättrad integration av barn från socioekonomiskt belastade bostadsområden lyfts fram som framgångsfaktorer. En annan intervention utgörs av samtalsterapi som istället för medicinering riktar uppmärksamheten på hemmiljön. Enligt Öngel (2006) orsakas ADHD av tidiga trauman där föräldrarna inte är kapabla att tillfredsställa barnets behov av fysisk och emotionell säkerhet. En förälder som är strikt i sin framtoning och utdelar straff vid olydnad, men inte förklarar varför reglerna ska följas, är vanligt när barnet uppvisar symtom på ADHD. Enligt Wiener (2012) behöver det vidare beaktas att de oregerliga handlingssätt som uppvisas hos barn med ADHD medför psykologiska vinster. Genom att exempelvis vara högljudd och okoncentrerad vid läxläsningen får barnet stor uppmärksamhet från föräldrarna.

Nedan studeras om massmedia skildrar alternativa behandlingsformer till behandling med psykofarmaka. Artiklar som tar upp minst en icke-farmakologisk intervention har kodats "anger alternativ behandling." Artiklar som tar upp minst en medicinsk intervention har kodats "anger farmakologisk behandling." Artiklar som inkluderar en kombination av minst en medicinsk och en icke-medicinsk intervention har kodats "anger alternativ behandling tillsammans med farmakologisk behandling."

Tabell 4. Alternativa behandlingsformer till psykofarmaka (n=183)

	<i>n</i>	%
Handlar om farmakologisk behandling	157	85.8%
Handlar om alternativ behandling tillsammans med farmakologisk behandling	16	8.7%
Handlar om alternativ behandling	10	5.5%
Totalt	183	100%

Resultatet visar att farmakologisk behandling med Ritalin, Concerta och Strattera genomgående sätts i fokus i massmedia (detta gäller för 85.8% av artiklarna). I mindre utsträckning förekommer ett intresse att skildra alternativ behandling tillsammans med farmakologisk behandling (8.7%). I minst utsträckning presenteras interventioner med alternativ behandling till medicinering (5.5%). En innehållsanalys visar att de alternativa behandlingsformer som presenteras i massmedia utgörs av samtalsterapi, skolpedagogiska interventioner, socialt stöd, motion och behandling med homeopatiska medel. Den massmediala fokuseringen på farmakologisk behandling illustreras av en tidningsartikel där författaren argumenterar för rätten att korrigera sin kropp med Ritalin. Bruket av medlet framställs vara tillräckligt utan att alternativa behandlingsformer behöver beaktas: ”Medicinen blir allt bättre på att ta reda på vad som är problemet för enskilda personer, för att hitta en individuell behandling” (AB 30/6–2008). Den farmakologiska behandlingen presenteras bli alltmer avancerad och individuellt anpassningsbar. Psykofarmaka skildras kunna söka upp och korrigera specifika problem som personen lider av.

Läkemedelsstudier: framställs studier om läkemedel som en tillförlitlig informationskälla om psykofarmaka?

Inom biomedicinen används randomiserade läkemedelsförsök med en experimentell design. Försöken bygger på att slumpmässigt dela in patienter i en försöksgrupp och en kontrollgrupp, där den ena gruppen får det nya medlet och den andra placebo eller ett annat farmakologiskt medel. Sedan utvärderas effekterna statistiskt. De randomiserade studierna introducerades på 1950-talet och utgör idag stommen inom evidensbaserad medicin. Studierna framhävs nå upp till den högsta evidensstandarden (”the gold standard of evidence”). Om ett medel uppfyller de rigorösa krav som anges ställas kan det brukas som läkemedel i samhället. Kritiker framhåller emellertid att randomiserade läkemedelsstudier döljer och maskerar ofta omfattande skadeeffekter av farmakologiska medel. De pekar på att man med felaktiga metoder kan frambringa ett önskat positivt resultat där manipulation av data är vanligt (t.ex. Goldacre 2013; Gøtzsche 2013; Healy 2012). Nedan ges en sammanfattning av de tekniker som vanligen lyfts fram.

Utöver ”bedrägeri” där resultatet är uppdiktat framhåller Goldacre (2013:173–224)

att man kan rekrytera ”ideala patienter” till studierna. Dessa är friskare och uthålligare än gemene man och reagerar därför mer positivt på medlet än patienter som normalt besöker en läkare. Ytterligare ett tillvägagångssätt som Goldacre lyfter fram är att jämföra det nya medlet med något som ”saknar medicinska effekter” för att det ska framstå som effektivt. Om kontrollgruppen istället får ett konkurrerande läkemedel kan individerna i gruppen tilldelas en orimligt hög eller låg dos som får dem att reagera negativt. Vidare gör Goldacre gällande att flera läkemedelsstudier avsiktligt görs ”för korta” i syfte att det nya medlet ska framstå i positiv dager. Sponsorerna av läkemedelsstudier vill ofta publicera sina resultat så snart som möjligt. En studie kan då avslutas tidigare än vad som krävs för att bedöma effekterna av medlet. På liknande sätt kan läkemedelsstudier designas ”för små” och innefatta för få patienter. I allmänhet är omfattande patientpopulationer nödvändiga för att kunna urskilja även en liten skillnad mellan två behandlingar.

Förutom nämnda metoder anger Goldacre (2013) dessutom att flera läkemedelsstudier baseras på framanalyserade ”surrogatresultat.” En statistiskt signifikant skillnad som rör ett mätvärde utan tydlig relevans för människors hälsa betonas vid rapporteringen av studiens resultat. Därtill pekar han på att man ”ignorerar avhoppare.” Patienter som slutar delta beroende på negativa följdverkningar eller att de dör räknas bort för att bättra på resultatet av studien. Vidare används oriktiga ”subgruppsanalyser” vilket sätter den statistiska slumpen ur spel. Goldacre formulerar förhållandet på följande sätt: “If your drug didn’t win in your overall trial you can chop up the data in lots of different ways, to try to see if it won in a subgroup; maybe it works brilliantly in Chinese men between fifty-six and seventy-one” (Goldacre 2013:207). Tekniken med subgrupper liknas av Whitaker och Cosgrove (2015) vid en darts spelare som inte behöver någon tavla. Först kastas pilen planlöst och sedan ritas en rund ring omkring den på väggen.

”Undanhållande av negativa försök” och ”spökskrivande” utgör andra dubiösa metoder som framförs användas för att dölja och maskera skadeeffekter av farmakologiska medel i läkemedelsstudier. Gøtzsche (2013) pekar på att frånvaron av opublicerade negativa försök är frekvent förekommande och uppgår till cirka 50% av alla genomförda läkemedelsförsök. Bakgrunden utgörs av att det endast krävs två positiva försök där det testade medlet uppvisar kurativa effekter för att det ska godkännas som läkemedel. Övriga försök, pekar han på, behöver inte redovisas varför diskonfirmerande data om skadeverkningar heller inte offentliggörs. Vidare framhäver Healy (2012) att en betydande andel av de randomiserade studierna publiceras i form av spökskrivna vetenskapliga artiklar. Skrivagenturer anlitas som skribenter av artiklarna vilket döljs av att framstående forskare på området, mot finansiell ersättning, anges som författare. Artiklarna publiceras sedan i prestigefyllda medicinska tidskrifter som bästa tillgängliga evidens på området. Healy anger att runt hälften av samtliga offentliggjorda läkemedelsförsök är spökskrivna (se även Sismondo 2015; Brante 2006).

De vetenskapliga ifrågasättandena föranleder en undersökning om hur man inom massmedia framställer läkemedelsstudier om Ritalin, Concerta och Strattera. Med ”läkemedelsstudier” avses här hänvisningar till en farmakologisk undersökning. Även

redovisad statistik eller andra resultat i massmedia som indirekt hänvisar till en farmakologisk undersökning ingår i kategorin. Artiklar som framför minst en negativ synpunkt mot läkemedelsstudier som informationskälla har kodats ”ifrågasätter läkemedelsstudier.” Artiklar som hänvisar till läkemedelsstudier som informationskälla utan att ange någon negativ synpunkt har kodats ”legitimerar läkemedelsstudier.”

Tabell 5. Framställningen av läkemedelsstudier som informationskälla (n=68)

	<i>n</i>	%
Legitimerar läkemedelsstudier	64	94.1%
Ifrågasätter läkemedelsstudier	4	5.9%
Totalt	68	100%

Resultatet belyser att negativa synpunkter om läkemedelsstudier är ovanligt i massmedia (5.9% av artiklarna som hänvisar till läkemedelsstudier ifrågasätter och 94.1% legitimerar dessa som informationskälla). Resultatet illustreras med en tidningsartikel där det rapporteras att läkemedelsstudier visar att Ritalin, Concerta och Strattera är säkra att använda: ”Det finns inga studier som tyder på att man blir beroende av sitt läkemedel. Flera studier visar dessutom att behandlingen skyddar mot missbruk av alkohol och andra droger längre fram i livet” (DN 14/1–2012). En innehållsanalys uppdragar att det inte förekommer någon artikel under den studerade perioden som tar upp ifrågasättandena som rör användningen av manipulationstekniker av data och opublicerade negativa försök. Läkemedelsstudier presenteras i massmedia istället ge en vederhäftig och opartisk information. Statistik från läkemedelsstudier och faktarutor används för att bestyrka att farmakologisk behandling ger symtom lindring och höjd livskvalitet.

Genre: i vilket forum förekommer aktörers utsagor om psykofarmaka?

Whitaker (2010) lyfter fram att den offentliga spridningen av fakta om farmakologiska medel är partisk. Han pekar på att statliga forskningsmyndigheter och läkemedelsföretag utformar pressmeddelanden, informationsfoldrar och läroböcker där man framhåller särskilda upptäckter som viktiga. Om det inte görs någon ansträngning från det medicinska samfundet att publicera ogynnsamma avslöjanden får inte allmänheten ta del av informationen. Enligt Whitaker har åtskilliga fakta inom den medicinska forskningen om farmakologiska medel mörklagts och vinklats av sociala institutioner (se även Goldacre 2013:253–258; Healy 2012).

Mot denna bakgrund blir det relevant att undersöka vilka aktörer som får utrymme att uttala sig om Ritalin, Concerta och Strattera inom nyhetsgenren i massmedia (tabell 6). Att utsagor förekommer inom nyhetsgenren är centralt för att de ska räknas som fakta. Detta i kontrast till debattgenren som i högre grad är associerad med

personliga åsikter och tyckande. Nyhetssidorna innefattar artiklar som journalister författar för att exempelvis informera om händelser, biografiska erfarenheter och forskning. Debattssidorna innehåller artiklar med argumenterande och tyckande inslag som journalister eller externa aktörer författat. Här ingår till exempel kolumner, recensioner och insändare (Lindblom 2015).

Tabell 6. Aktörer som uttalar sig på nyhetssidorna eller författar debattartiklar (n=183)

Aktörer	Genre			
	Nyhetsartikel		Debattartikel	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Psykiatriker	39	29.1%	4	8.2%
ADHD-diagnostiserad	36	26.9%	5	10.2%
Journalist	3	2.2%	28	57.1%
Myndighetsperson	23	17.2%		
Anhörig till ADHD-diagnostiserad	10	7.5%	4	8.2%
Samhällsvetenskaplig forskare	2	1.5%	4	8.2%
Läkare verksam utanför psykiatri	1	0.7%	3	6.1%
Företrädare för intresseorganisation	4	3%		
Övriga	16	11.9%	1	2%
Totalt	134	100%	49	100%

Resultatet visar att psykiatriker ges störst utrymme att uttala sig inom nyhetsgenren (detta gäller i 29.1% av nyhetsartiklarna). I en tidigare undersökning (tabell 3) framgår att psykiatriker, ADHD-diagnostiserade, myndighetspersoner och anhöriga ofta uttalar sig i massmedia där de framhåller att farmakologisk behandling har positiva konsekvenser. Ovanstående studie visar att dessa aktörer även dominerar på nyhetssidorna (tillsammans figurerar de i drygt 80% av nyhetsartiklarna). Samhällsvetenskapliga forskare och läkare som är verksamma utanför psykiatri har totalt sett ett begränsat utrymme och deltar oftare på debattssidorna än nyhetssidorna (tillsammans figurerar de i omkring 14% av debattartiklarna och 2% av nyhetsartiklarna). I nyhetsartiklar med fakta skildras farmakologisk behandling som kurativ och säker. Nyhetsrubriker som till exempel "Ritalin till stor hjälp mot ADHD" (AB 11/8–2011), "Mediciner till personer med ADHD minskar risk för brott" (DN 12/11–2012), "Missbrukare drogfria av medicin" (DN 4/11–2002), "ADHD-läkemedel mot droger" (GP 15/10–2013) och "Inga hjärtproblem av ADHD-medicin" (HA 2/11–2011) förstärker intrycket av att det är frågan om information och inte subjektiva åsikter och personliga tyckanden.

Intressekonflikter: skildras förhållandet att aktörer med ekonomiska intressen yttrar sig i frågor om behandling med psykofarmaka?

Vetenskaplig kritik riktas mot att ekonomiska intressen hotar patientsäkerheten. Goldacre (2013) framhåller exempelvis att läkemedelsföretagens fortbildningar och konferenser för läkare kommit att utgöra en del i försäljningsarbetet. Pennor, namnskyltar, skrivpapper, presentationsmaterial med PowerPoints etcetera används för att göra reklam för företagets farmakologiska medel. Det presenteras även, anger han, partisk information om farmakologiska medel i föreläsningar och informationsfoldrar vilket influerar läkares behandlingsval. Vidare pekar Götzsche (2013) på att ekonomiska vinstintressen bidrar till att farmakologiska medel lanseras som användbara för svårigheter som de inte är godkända för. Det utvidgade bruket ger upphov till skadeeffekter som läkemedelsmyndigheterna inte kan kontrollera. Valenstein (1998) menar även att information som är ofördelaktig kan exploateras för ekonomisk vinning. Efter att patentet för ett farmakologiskt medel upphör minskar vanligen inkomsterna för läkemedelsföretaget då konkurrenterna ges tillstånd att utbjuda det till försäljning. För att läkemedelsföretagets nya produkt ska framstå i positiv dager kan företaget för första gången avslöja skadeeffekterna med medlet.

Healy (2012) reser även invändningar mot forskningsprocessen som kan motiveras av finansiella motiv och inte följa en medicinsk metodologi. Han framhåller att läkemedelsindustrins kontroll över de randomiserade studierna har bidragit till att skadeverkningarna av farmakologiska medel inte rapporteras i medicinska tidskrifter. Företagen anställer vetenskapare till studierna som redan från början är gynnsamt inställda till deras verksamhet. Vidare pekar Healy på att de randomiserade studierna intar en särställning vid saluförandet av farmakologiska medel eftersom de informerar den medicinska praktiken. Genom läkemedelsföretagens manipulation av studiernas data råder numera förhållandet att PR och annonsering kommit att betraktas som tillförlitlig vetenskap (se även Moynihan & Cassels 2005).

Kritiken föranleder en undersökning om huruvida massmedia skildrar intressekonflikter (tabell 7). Med ”anger att intressekonflikter förekommer” avses artiklar där en aktör med ekonomiska intressen som rör Ritalin, Concerta och Strattera yttrar sig i frågor om behandling med psykofarmaka. När en artikel tar upp intressekonflikter men bestrider detta har kategorin ”dementerar att intressekonflikter förekommer” använts. Med ”tar ej upp frågan om ekonomiska intressekonflikter” avses artiklar som inte behandlar frågan.

Tabell 7. Massmedias skildring av intressekonflikter (n=183)

	<i>n</i>	%
Tar ej upp frågan om intressekonflikter	158	86.3%
Anger att intressekonflikter förekommer	18	9.8%
Dementerar att intressekonflikter förekommer	7	3.8%
Totalt	183	100%

Resultatet visar att majoriteten av de studerade tidningsartiklarna inte presenterar frågan om intressekonflikter (detta gäller 86.3% av artiklarna), eller förnekar att detta utgör ett problem (3.8%). Resultatet illustreras av en tidningsartikel om en psykiatriker som varit anställd av landstinget och finansierats av läkemedelsföretaget Eli Lilly. Psykiatrikern ges utrymme att försvara sina åtaganden och bestrider att det finns intressekonflikter:

Men vi vill ju att de [läkemedelsföretagen] ska ta fram bra mediciner. Vi måste ha ett samarbete med dem för att hjälpa dem att tala om vad de ska hjälpa vården med [...] Jag tycker absolut att det vore bättre om offentliga myndigheter stod för de här kostnaderna för vidareutbildning [av läkare]. Absolut. Men landstingen snålar tyvärr när det gäller vidareutbildning (AB 30/9–2011).

En innehållsanalys visar att artiklar som uttrycker att intressekonflikter utgör ett problem (9.8%) främst berör anklagelser om att psykiatrin och läkemedelsföretagen befinner sig i en skadlig symbios. Vidare uppmärksammas att patientorganisationer samarbetar med och erhåller bistånd från läkemedelsindustrin vilket organisationerna anges dölja. Vanligtvis skildras dock inte frågan om intressekonflikter i massmedia. Kunskapen om psykofarmaka, inte läkemedelsföretagens ekonomiska motiv, används som förklaring till att användningen av centralstimulerande medel ökar i samhället. Utan att relatera till läkemedelsindustrins intressen framförs även att det råder en undermedicinering av psykofarmaka.

ADHD som kommersiell diagnos: skildras ADHD som en medicinskt ogrundad diagnos vilken syftar till att öka försäljningen av psykofarmaka?

Avslutningsvis pekar Kirk, Gomory och Cohen (2013) på att ADHD-diagnosen är central för försäljningen av psykofarmaka. Bruket av Ritalin, Concerta och Strattera berättigas av att individen tilldelas en diagnos. De motiverar påståendet att ADHD har finansiella bevekelsegrunder med att diagnosen både saknar reliabilitet och validitet. ADHD beskriver, menar de, därför inget specifikt problem eller problemkomplex som kan behandlas medicinskt. Den bristande reliabiliteten innebär att ADHD inte tillförlitligt beskriver en avgränsad symtombild som psykiatriker kan känna igen. En reliabilitetsstudie utfördes inför publikationen av DSM-5, den internationellt renommerade manualen för psykiatriska tillstånd (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders). Studien visar att för de 17 psykiatriska diagnoser som undersöktes, däribland ADHD, skiljer sig psykiatriker ofta åt i sina bedömningar och ställer olika diagnoser på samma patient (Kirk et al. 2013:192–195). Vidare framhåller Kirk, Gomory och Cohen att ADHD saknar validitet då diagnosen inte beskriver ett verifierbart fenomen. Det förekommer, pekar de på, inte någon identifierad biologisk markör som är associerad med ADHD. DSM-5 baseras därför på en deskriptiv diagnostik som enbart kan redovisa symtom på ADHD (se även Whitaker & Cosgrove 2015; Cohen 2006).

Moynihan och Cassels (2005) placerar in ADHD-diagnosen i ett vidare perspektiv

och betonar att försäljningen av farmakologiska medel stimuleras av att mänskliga livsproblem psykiatiseras. Följden av, vad de kallar, ”sjukdomsmånglande” är att ett stort antal människor behandlas med psykofarmaka som kan skada dem. I DSM har mängden diagnoser kontinuerligt expanderat. I den första utgåvan, DSM-I (1952), förekommer runt 100 psykiatriska diagnoser. I den senaste, DSM-5 (2013), har antalet ökat till drygt 400 diagnoser samtidigt som kriterierna för ett flertal diagnoser vidgats. Whitaker och Cosgrove (2015) framhåller att 69% av psykiatrikerna som var anställda vid arbetspanelerna vid DSM-5 och 57% vid DSM-IV (1994) har finansiella band till olika läkemedelsföretag. Läkemedelsindustrins inflytande på DSM visar, framhåller Gøtzsche (2013), att psykiatriska diagnoser är enkla att exploatera. Den stadigvarande ökningen av sjukdomsbestämningar har gjort psykiatrin till ”läkemedelsindustrins paradiset” (Gøtzsche 2013:251).

I ljuset av den framförda kritiken är det relevant att undersöka om massmedia skildrar ADHD som en medicinskt behandlingsbar problematik (se tabell 8). Om Ritalin, Concerta och Strattera framhålls ha minst en positiv effekt för hälsotillståndet hos den ADHD-diagnostiserade, utan att någon negativ effekt anges, används koden ”legitimerar farmakologisk behandling.” ”Ifrågasätter farmakologisk behandling” innefattar artiklar som anger minst en negativ effekt för hälsotillståndet utan att någon positiv effekt anges. Om en artikel ifrågasätter ADHD och relaterar till diagnosens betydelse för försäljningen av psykofarmaka har detta kodats. Artiklar som inte besvarar frågan eller uttalar att psykofarmaka har oklara effekter för ADHD har kodats ”Övriga.”

Tabell 8. ADHD som medicinsk och kommersiell diagnos (n=150)

	Handlar om ADHD	
	n	%
Legitimerar farmakologisk behandling	118	78.7%
Ifrågasätter farmakologisk behandling utan att relatera till kommersiella skäl	18	12%
Ifrågasätter farmakologisk behandling och relaterar till kommersiella skäl	10	6.7%
Övriga	4	2.7%
Totalt	150	100%

Resultatet visar att majoriteten artiklar skildrar ADHD som en farmakologiskt behandlingsbar problematik (detta gäller i 78.7% av de studerade artiklarna). I begränsad utsträckning ifrågasätts att ADHD kan behandlas farmakologiskt (totalt gäller detta 18.7% av artiklarna). Av de ifrågasättande artiklarna anger ett mindre antal att det finns en kommersiell bevekelsegrund för ADHD (6.7%). ADHD-diagnosen knyts här till finansiella vinster på börsen i samband med att t.ex. Concerta lanseras på marknaden. Vidare rapporteras läkemedelsföretag ha gjort betydande vinster därför

att allt fler individer diagnostiseras med ADHD. Vanligen skildras emellertid ADHD-diagnosen som medicinskt grundad utan att kommersiella skäl till diagnosen tas upp. Detta illustreras i en tidningsartikel om en tonårig kvinna, som efter diagnostisering för ADHD och medicinering med Concerta blivit symtomfri:

Först när Caroline var arton och överfördes från barn till vuxenpsykiatri fick hon diagnosen ADHD. När hon började ta medicinen Concerta vände allt. -Efter bara ett par veckor var jag piggare och gladare. Jag kunde släppa maten och hetsätandet. Jag fick tillbaka livsglädjen. Nu har jag inga symptom av min ADHD (EXP 11/7–2007).

Sammantaget skildras i massmedia Ritalin, Concerta och Strattera vara till hjälp för samtliga av ADHD-diagnosens kardinalsymtom. Medlen anges exempelvis bidra till att förbättra minnet, minska impulsiviteten, förhöja uppmärksamhetsförmågan, motverka negativa sociala reaktioner från omgivningen och bidra till en gladare sinnesstämning. Dessutom framställs medlen vara till hjälp för andra problem som den ADHD-diagnostiserade kan ha; exempelvis ökar medlen självinsikten, förstärker självkänslan och minskar sömnbehovet.

Massmediala tillvägagångssätt att hantera vetenskaplig kritik

Studiens resultat påvisar en rad tillvägagångssätt som generellt används i massmedia för att osynliggöra eller undergräva vetenskaplig kritik mot psykofarmaka. Tillvägagångssätten inkluderar en användning av olika terminologier för att tala om centralstimulerande medel som läkemedel och droger; separation av tidsperspektiv där de långsiktiga skadeverkningarna av centralstimulerande medel som läkemedel och droger beskrivs på motsatta sätt; utestängning av aktörer som ifrågasätter farmakologisk behandling; åsidosättande av alternativa behandlingsformer som ersätter eller kompletterar medicinering; verifiering av läkemedelsstudier som en tillförlitlig informationskälla om psykofarmaka; filtrering av nyhetsgenren vilken används för att legitimera psykofarmaka; nedtoning av ekonomiska intressekonflikter; och auktorisering av ADHD som en medicinsk och inte kommersiellt grundad diagnos. De redovisade tillvägagångssätten att hantera vetenskaplig kritik bidrar till medieforskningens förståelse av hur psykiatriska diagnoser och farmakologisk behandling skildras i massmedia (t.ex. Vogt Isaksen & Tjora 2016; Williams et al. 2008; Schmitz et al. 2003; Danforth & Navarro 2001; Börjesson 1999).

Massmedia och psykofarmakologisk tøjbarhet

Vilka teoretiska implikationer har mediestudiens resultat för ett socialkonstruktionistiskt perspektiv på psykofarmaka? Vi ska nu relatera den genomförda mediestudien till analysen av vad vi tidigare kallat för psykofarmakologisk tøjbarhet, vilket belyser att den vetenskapliga klassifikationen av psykofarmaka som läkemedel eller skadliga medel är elastisk och avhängig kollektiva definitionsprocesser i samhället. Nedan presenteras

ett socialkonstruktionistiskt ramverk med begreppen ”kontext”, ”makt”, ”retorik” och ”marknadisering” som belyser olika aspekter av den psykofarmakologiska tøjbarheten.

Kontext

Inledningsvis visar en undersökning av den språkliga kontexten angelägenheten av att uppmärksamma den psykofarmakologiska tøjbarheten. Inom diskursanalysen framhålls att språkanvändningen är dynamisk och inte statisk. Meningen hos ord, uttryck och satser varierar beroende på interaktionssammanhanget och den institutionella inramningen (t.ex. Horton-Salway 2001). I vilken kontext som utsagor om farmakologiska medel uttalas spelar därför en viktig roll för medlens identitet som läkemedel eller skadliga medel. Inom den biomedicinska diskursen framställs till exempel Ritalin som något annat än den skadliga drogen amfetamin trots att Ritalin har en likartad farmakologisk effekt och påverkar samma signalsubstanser i hjärnan (t.ex. DeGrandpre 2006). I medicinsk mening är Ritalin ett klass-2 läkemedel där användningen fordrar viss försiktighet. Inom området för drogmissbruk anges Ritalin däremot vara beroendeframkallande och förorsaka allvarliga fysiologiska skador (se t.ex. Arria et al. 2008; Shillington et al. 2006). På motsvarande sätt får det olika innebörder om Ritalin förskrivs av en läkare eller köps från en gatuförsäljare. Sociala föreställningar om ”specialist” och ”langare” är väsentliga för tolkningen i de olika sammanhangen. I Sverige förbjöds Ritalin i slutet av 1960-talet efter stigande gatumissbruk (DeGrandpre 1999), men godkändes som läkemedel av myndigheter under mitten av 1970-talet (Socialstyrelsen 2014). Sammanfattningsvis övergår läkemedlet till att betraktas som skadligt medel, eller vice versa, när språkanvändningen skiftar. Likt en bit jord som inte betraktas vara smuts i trädgården men däremot när den sprids på vardagsrumsgolvet (Douglas 1966), genomgår föreställningen om den farmakologiska substansen en förvandling som är kontextuellt bestämd.

Ovanstående observationer relaterar till vad Martin (2006) kallar för ”miniaturisering.” I kontrast till droganvändningen hos vilken skadorna utgör det centrala skildras läkemedelsbrukets skadeverkningar vanligen på ett förminskat sätt i samhället. Martin illustrerar miniaturiseringen med läkemedelsannonser och förpackningar, där huvudutrymmet används till att attrahera kundernas sinnen och önskningar genom iögonfallande ord eller designade bilder. Upplysningarna om negativa följder utgör ett sidospår och är förlagda till bipacksedeln. Här framställs informationen med finstilt text analogt med den delen av ett kontrakt som en kund sällan undersöker. Vidare används termen ”biverkningar.” Det förstärker upplevelsen att skadeverkningarna är av sekundär betydelse i relation till medlets kurativa effekter. Genom den rutinmässiga praktiken med receptbelagda läkemedel tillskrivs skadeeffekterna en perifer innebörd, även när det gäller de allvarligaste varningarna om t.ex. växthämningar och självmord (se även Teter et al. 2005).

Kontextens betydelse kastar ljus över hur man inom massmedia hanterar vetenskaplig kritik mot psykofarmaka. Som framkommit i den redovisade undersökningen skildrar massmedia den ADHD-diagnostiserade och amfetaminmissbrukaren i olika *terminologiska kontexter* (jfr Horton-Salway 2001). När centralstimulerande medel

anges förbättra kontrollmekanismen i hjärnan, understödja minnet och förhöja uppmärksamhetsförmågan gäller detta typiskt endast den ADHD-diagnostiserade. Omvänt talar man i massmedia om abstinens, överdosering och hälsovådlighet för att beskriva amfetaminmissbrukarens användning. Vidare belyser studien att olika *temporal kontexter* nyttjas i massmedia (jfr Horton-Salway 2001:161–167). Ett varaktigt nyttjande av centralstimulerande medel associeras med destruktiva konsekvenser för amfetaminmissbrukaren. Den ADHD-diagnostiserade skildras i kontrast behöva kontinuitet över lång tid i användningen av centralstimulerande medel. När det gäller den ADHD-diagnostiserade beskrivs, som framkommit i studien, sällan uppgifter om långsiktiga skadeverkningar. Istället lyfts medlens omedelbara och kurativa effekter fram. Genom den massmediala kontextanvändningen miniaturiseras skadeverkningarna av centralstimulerande medel för den ADHD-diagnostiserade (jfr Martin 2006).

Mot bakgrund av kontextens betydelse är det även intressant att jämföra de skadeverkningar av Ritalin, Concerta och Strattera som anges i FASS (2015) med dem som skildras i massmedia. FASS är en förteckning över alla godkända läkemedel som används i Sverige. Vid en jämförelse framgår att det i FASS förekommer många skadeeffekter av medlen som inte redovisas i massmedia. Till dessa hör ”depression”, ”hjärtklappning”, ”impotens” och ”svårigheter att andas.” Medlen anges dessutom kunna ge upphov till symptom som relaterar till diagnosen ADHD, exempelvis ”hyperaktivitet”, ”mani”, ”rastlöshet” och ”okontrollerbart tal eller rörelser.” Massmedia kan därmed även sägas miniaturisera skadeverkningarna av psykofarmaka i förhållande till FASS skildring (jfr Martin 2006). Resultatet ligger i linje med medicinsk forskning som redovisar att negativa effekter av farmakologiska medel nedtonas inom press och etermedia (t.ex. Prosser & Clayson 2008; Cassels et al. 2003; Moynihan et al. 2000).

Makt

Dessutom klarlägger en undersökning av makt den psykofarmakologiska tøjbarhetens betydelse. Vem som innehar auktoriserad rätt att tala (Burr 2003), förfogar över resurser att neutralisera motstånd (Berger & Luckmann (1967[1966]) och organiserar den sociala praktiken (Foucault 2003[1975]) avgör om farmakologiska medel betraktas som läkemedel eller skadliga medel i samhället.

Inledningsvis är begreppet ”subjektpositioner” relevant för maktanalysen. Det belyser att en diskurs tilldelar människor olika identiteter som bestämmer deras handlingsutrymme. Som Burr (2003) formulerar det innebär subjektpositioneringen att man är låst i ett hierarkiskt system av rättigheter och skyldigheter. I mötet med läkaren är patienten berättigad att uttrycka sig om vissa spörsmål kring den farmakologiska behandlingen medan andra ses som överträdelse. Skillnader i tillskriven kredibilitet och förväntat talutrymme styr samspelet mellan aktörerna. I föreliggande mediestudie relaterar undersökningen av *aktörers inflytande* till analysen av subjektpositioner. Resultatet av undersökningen påvisar att aktörer som i typfallet är positivt inställda till farmakologisk behandling flitigt kontaktas av massmedia. Subjektpositionen som tillförlitligt vittne om psykofarmaka tilldelas psykiatriker, ADHD-diagnostiserade, myndighetspersoner och anhöriga (jfr Burr 2003). Psykiatrikerens roll som vetenskaplig

expert på psykisk ohälsa och medicinering i massmedia bestyrks även i tidigare forskning (t.ex. Williams et al. 2008; Moynihan et al. 2000).

Vidare pekar Berger och Luckmann (1967[1966]) på en maktanalytisk strategi som de kallar för ”annihilering” vilken belyser hur motstånd mot psykofarmaka kan neutraliseras. Annihilering innebär att den avvikande verklighetsdefinitionen tilldelas en underordnad ontologisk status. Strategin tillämpas i typfallet när terapeutiska försök misslyckats och inkluderingen av den icke-konforma inte framgångsrikt kan genomföras. Annihilering sker ofta genom social utestängning av den oortodoxa uppfattningens representanter. Exempelvis kan kritiker av läkemedelsindustrin hindras från tillträde till akademiska tjänster och deltagande på medicinska konferenser och utbildningar (t.ex. Goldacre 2013). Vidare förekommer en social misskreditering. Motståndare till farmakologisk behandling kan till exempel anges företräda ”antipsykiatri”, utpekade vara ”vänsterextremister” och avfärdas för påstått samre med ”scientologin” (t.ex. Whitaker 2010). Kritiken om psykofarmakas skadeverkningar ogiltigförklaras genom hänvisningar till individens karaktärsbrister och framhårdande i ett hopplöst kognitivt mörker. Annihileringen kastar ljus över det begränsade inflytande som kritiska aktörer av psykofarmaka tilldelas i massmedia. Genom utestängningen från den massmediala arenan tillerkänns deras verklighetsdefinitioner en underordnad ontologisk status med reducerade möjligheter att influera den allmänna opinionen.

Slutligen uppmärksammar Foucault (2003[1975]) att makt är avhängigt organiseringen av sociala praktiker. Faktumet åskådliggör att människors handlingssätt underbygger och bekräftar en diskurs försanthållanden. En psykiatrisk vård som baseras på farmakologisk behandling intygar till exempel den biomedicinska diskursens giltighet. Vårdtagaren konstitueras som ett kunskapsobjekt som står under läkarens föreskrifter och kontroll där alternativa diskurser om hälsa kan diskvalificeras. Kunskap är därmed intimt förknippat med makt vilket Foucault poängterar: “We should admit [...] that power and knowledge directly imply one another; that there is no power relation without the correlative constitution of a field of knowledge, nor any knowledge that does not presuppose and constitute at the same time power relations (Foucault (2003[1975]:27). De sociala praktikernas betingelser för kunskapsproduktion gör dem vitala för förståelsen av makt.

Medieundersökningen om *alternativa behandlingsformers inflytande* anknyter till Foucaults maktanalys. Undersökningens resultat visar att alternativa behandlingsformer som till exempel samtalsterapi, skolpedagogiska interventioner, socialt stöd, motion och behandling med homeopatiska medel, vilka ersätter eller kompletterar farmakologisk behandling, ges begränsad uppmärksamhet i massmedia. Framträdande i massmedia är istället skildringen av psykofarmaka som en kurativ, välbeprövad och nödvändig behandling där den psykiskt lidande ses som funktionsnedsatt med behov av läkarövervakning. Emfasen innebär en tillskärpning av hur man i samhället annars kan formulera sig kring kompletterande behandlingsformer. Svenska föreningen för barn- och ungdomspsykiatri uttalar t.ex. i ett styrande dokument att medicinering är en vital intervention vid ADHD, men tillägger samtidigt att ”behandling ska alltid inledas med psykopedagogiska insatser” (Sfbup 2016). Massmedia medverkar därigenom

till att mer uttryckligt legitimera den sociala praktiken med psykofarmaka (jfr Foucault 1975[2003]). Patienten (som skildras vara i behov av psykofarmaka) konstitueras som ett objekt för psykiatri och vårdcentraler (som förskriver och behandlar med psykofarmaka), läkemedelsföretagen (som producerar och marknadsför psykofarmaka), tillsynsmyndigheten (som godkänner och kontrollerar psykofarmaka), apotek (som är ombud för psykofarmaka) och patientorganisationer (som pådriver tillgängliggörandet av psykofarmaka). Inom detta biomedicinska komplex utgör massmedia en skärningspunkt i samhället där användningen av psykofarmaka erkänns som giltig.

Retorik

Analysen av den psykofarmakologiska tøjbarheten relaterar även till retorik. Argumentativa strategier påverkar om farmakologiska medel betraktas som läkemedel eller skadliga medel i samhället. Ett konstruktionistiskt perspektiv belyser att anspråk på evidens inte kan särskiljas från tillgången till retoriska resurser och att utsagor om psykofarmaka inte talar för sig själv. Snarare än att det finns fakta som är oberoende av betraktaren fordras att beskrivningar av verkligheten utformas på ett sådant sätt att de framstår som fakta. Utsagor om fakta utmärks av att de uttrycks med objektiva modaliteter som t.ex. ”visar”, ”syns” och ”är” och saknar en agent. Detta till skillnad från utsagor med subjektiva modaliteter där en individ ”tycker”, ”anser” eller ”tror” något (Fairclough 2001). Vidare tillskrivs faktautsagor som formuleras inom en empiristisk tradition en särskild trovärdighet i samhället. Forskaren uppfattas här kunna distansera sig från sin mänsklighet och opartiskt tolka sina resultat. Anspråk på en högre grad av fakticitet görs i relation till andra vetenskapliga traditioner som framhäver att forskningsprocessen inbegriper tolkning och värdeomdömen (Potter 1996).

De vetenskapliga invändningarna mot randomiserade läkemedelsstudier (t.ex. Goldacre 2013; Gøtzsche 2013; Healy 2012) klarlägger den retoriska analysens relevans. Läkemedelsstudierna förklaras bygga på solid medicinsk grund, men vederhäftigheten ifrågasätts just därför att de inte uppfattas leva upp till de ställda evidenskraven. Studierna kan både nyttjas för att beteckna den högsta formen av vetenskap och postmodernism. Studierna symboliserar sanning liksom tolkningar vars sanningsvärde är osäkert eller omöjligt att avgöra. Studierna representerar objektivitet liksom konstgrepp och relativism. Studierna visar på framsteg liksom tillbakagång och värdeupplösning (jfr Healy 2012:234–264). Argumentativa strategier i och om randomiserade läkemedelsstudier blir därmed centrala för hur studierna betraktas i samhället.

Föreliggande medieundersökning belyser massmedias retorik vid framställningen av *läkemedelsstudier som evidenskälla*. Resultatet påvisar att vetenskaplig kritik som gör gällande att det förekommer manipulationstekniker av data och opublicerade negativa läkemedelsförsök inte skildras i det studerade tidningsmaterialet. Med rubriker, faktarutor och statistiska uppgifter stödjer massmedia en empiristisk vetenskapstradition där randomiserade läkemedelsstudier utgör den högsta evidensstandarden (jfr Potter 1996). Vidare har hanteringen av *retorisk genre* i massmedia undersökts. Studien visar

att det inom nyhetsgenren formuleras faktautsagor som är gynnsamt inställda till farmakologisk behandling. Samtidigt utestängs i typfallet ifrågasättande påståenden om psykofarmaka från nyhetsgenren. Ifrågasättande utsagor är vanligare inom debattgenren som har lägre epistemologisk status (jfr Lindblom 2015). Genom användningen av objektiva modaliteter kan massmedia producera evidens om psykofarmakas kurativa effekter (jfr Fairclough 2001).

Marknadisering

Betydelsen av den psykofarmakologiska töjbarheten framkommer slutligen också vid studiet av marknadisering som hänvisar till konsumtionsmodellens genomslag i samhället. Det förekommer i samtiden ett ökat kommersiellt tryck och konkurrens där allt fler sociala områden opererar enligt en affärsmässig logik. Inom massmedia, utbildning, kultur och sjukvård uppfattas patienter, elever och läsekreter vara kunder som köper varor och tjänster. Ett igenkännbart varumärke och tilldragande underhållning är angeläget för att verksamheter ska överleva (Fairclough 1995). Begreppet marknadisering används i denna artikel som en aspekt av det presenterade socialkonstruktionistiska perspektivet på psykofarmaka. Marknadiseringen belyser att farmakologiska medel blivit konsumtionsvaror och att läkemedelsföretag kommit att få en ledande roll inom forskningen och utvecklingen av farmakologiska medel (t.ex. Williams et al. 2009). Attraktionskraften hos medlen behöver därför inte ha hälsomsänsiga grunder utan kan bero på finansiella strategier. Detta har givit upphov till tvivel om psykofarmaka är läkemedel eller skadliga medel.

Den redovisade studien belyser att vetenskaplig kritik som riktas mot marknadiseringen av farmakologiska medel i typfallet inte ges utrymme i massmedia. En aspekt som studerats utgörs av *intressekonflikter*. Studiens resultat belyser att ekonomiska intressen hos experter som rekommenderar behandling med psykofarmaka skildras i relativt begränsad omfattning i massmedia. Vanligt är att det framhävs råda en undermedicinering av psykofarmaka utan att läkemedelsindustrins finansiella intressen tas upp. En annan infallsvinkel på marknadiseringen som undersöks utgörs av *ADHD som kommersiell diagnos*. Resultatet visar att massmedia frekvent skildrar ADHD som en medicinskt behandlingsbar problematik, men sällan som en diagnos som främjar försäljningen av psykofarmaka.

Medieforskning belyser att en fördelaktig massmedial skildring av farmakologiska medel leder till ökad användning bland befolkningen (t.ex. Diller 1996), liksom att en ogynnsam framställning i massmedia medverkar till minskat bruk (Wang et al. 2016). Som konstaterats i denna studie skildrar massmedia Ritalin, Concerta och Strattera på ett fördelaktigt sätt vilket ger upphov till positiva förväntningar på medlen. Psykostimulantia, den kategori som medlen ingår i, har försäljningsmässigt vuxit mest av samtliga farmakologiska medel i Sverige (Socialstyrelsen 2014). Mellan 2006 och 2015 ökade förskrivningen av psykostimulantia med 463% (Socialstyrelsen 2016). Massmedia bidrar därmed till att normalisera konsumtionen av psykofarmaka för ADHD (t.ex. Ray & Hinnant 2009).

Sammanfattningsvis åskådliggör en analys av mediastudiens resultat att den

medicinska identiteten hos farmakologiska substanser är avhängig sociala definitionsprocesser. I massmedia används tillvägagångssätt för att osynliggöra eller undergräva vetenskaplig kritik mot psykofarmaka som relaterar till betydelsen av kontext, makt, retorik och marknadsiering.

Konklusion

Inom samhällsvetenskapen förekommer en rad betydelsefulla begrepp som nyttjas i undersökningar som berör frågor om psykofarmaka. Till dessa hör ”medikalisering” som innebär att socialt problematiska beteenden definieras och beskrivs med medicinska termer, förklaras med medicinska orsaker eller behandlas med medicinska hjälpmedel som psykofarmaka (Conrad 2007; se även Clarke et al. 2010). Vidare förekommer begreppet ”farmakologisering” vilket återspeglar att psykofarmaka kommit att ses som magiska kulor, som inte endast används i behandlingssyfte utan även för att förbättra levnadsvillkoren och prestationsförmågan i vardagslivet (Williams et al. 2015). Ett annat begrepp av relevans är ”det neurokemiska självet” som hänvisar till den nutida föreställningen att anomalier i hjärnans kemi – avvikelser hos neuroner, synapser, membraner, receptorer eller enzymer – som orsakats av psykisk ohälsa, arbetslöshet och fattigdom endast kan åtgärdas genom farmakologiska medel (Rose 2003). Ytterligare ett tillskott till analysen utgör ”högfartskultur”, vilket belyser en historisk förändring av det mänskliga medvetandet där individen skyr långsamhet och söker omedelbar tillfredsställelse genom att t.ex. inta psykofarmaka (DeGrandpre 1999).

Idéerna om medikalisering, farmakologisering, ett neurokemiskt själv och högfartskultur visar på en problematisk samhällsutveckling där sociala faktorer fått en undanskymd roll. Som komplement till dessa approacher inrymmer denna artikel ett perspektiv som betonar motsägelser och dilemman i förståelsen av psykofarmaka. Begreppet psykofarmakologisk tøjbarhet åskådliggör den ambivalens och osäkerhet som existerar kring psykofarmakas vetenskapliga status i samhället. Farmakologiska medel utgör ett konfliktfyllt forskningsfält där sociala tolkningar, t.ex. i massmedia, är väsentliga för att fastställa hurvida medlen ses som läkemedel eller skadliga medel. Vidare är psykofarmakologisk tøjbarhet ett sensibiliserande begrepp (jfr Blumer (1986[1969])). Det stimulerar samhällsforskarens känslighet för hur kontext, makt, retorik och marknadsiering eller andra aspekter medverkar i den sociala konstruktionen av psykofarmaka. Ett fokus på den psykofarmakologiska tøjbarheten är associerat med självreflexivitet och uppmärksammar hur forskaren själv talar om och redogör för farmakologiska medel (jfr Horton-Salway 2001).

Referenser

- Abraham, J. (1995) *Science, politics, and the pharmaceutical industry: Controversy and bias in drug regulation*. London: UCL Press.
- American Psychiatric Association (2013) *Diagnostic and statistical manual of mental Disorders: DSM-5*. Arlington: American Psychiatric Association.
- Archibald, K., R. Coleman & C. Foster (2011) "Open letter to UK Prime Minister David Cameron and Health Secretary Andrew Lansley on safety of medicines", *Lancet* 4 (377):1915.
- Arria, A.M., K.M. Caldeira, K.B. Vincent, K.E. O'Grady & E.D. Wish, E. (2008) "Perceived harmfulness predicts nonmedical use of prescription drugs among college students: Interactions with sensation-seeking", *Prevention science* 9 (3):191–201.
- Berger, P.L. & T. Luckmann (1967[1966]) *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Anchor Books.
- Biederman, J. (1998) "Attention-deficit/hyperactivity disorder: A life-span perspective", *Journal of clinical psychiatry* 59 (7):4–16.
- Blumer, H. (1986[1969]) *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Berkeley: University of California Press.
- Brante, T. (2006) "Den nya psykiatrin: Exemplet ADHD", 73–111 i G. Hallerstedt (red.) *Diagnosens makt: Om kunskap, pengar och lidande*. Göteborg: Daidalos.
- Breggin, P.R. (1998) *Talking back to Ritalin: What doctors aren't telling you about stimulants for children*. Monroe: Common Courage Press.
- Burr, V. (2003) *Social constructionism*. London: Routledge.
- Börjesson, M. (1999) "A newspaper campaign tells. The launch of neuropsychiatric diagnoses in the Swedish daily press 1997–1999", *Scandinavian journal of disability research* 1 (2):3–25.
- Cassels, A., M.A. Hughes, C. Cole, B. Mintzes, J. Lexchin & J.P. McCormack (2003) "Drugs in the news: An analysis of Canadian newspaper coverage of new prescription drugs", *Canadian medical association journal* 168 (9):1133–1137.
- Clarke, A. (red.) (2010). *Biomedicalization: Technoscience, health, and illness in the U.S.* Durham: Duke University Press.
- Cohen, D. (2006) "Critiques of the 'ADHD' enterprise", 1–33 i G. Lloyd, J. Stead & D. Cohen (red.) *Critical new perspectives on ADHD*. New York: Routledge.
- Cohen, D., M. McCubbin, J. Collin & G. Pérodeau (2001) "Medications as social phenomena", *Health* 5 (4): 441–469.
- Conrad, P. (2007) *The Medicalization of society: On the transformation of human conditions into treatable disorders*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Creswell, J.W. (1998) *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. London: Sage.
- Currie, J., M. Stabile & L. Jones (2014) "Do stimulant medications improve educational and behavioral outcomes for children with ADHD?", *Journal of health economics* 37 (2014):58–69.

- Danforth, S. & V. Navarro (2001) "Hyper talk: Sampling the social construction of ADHD in everyday language", *Anthropology & education quarterly* 32 (2):167–190.
- Davis, C. & J. Abraham (2013) *Unhealthy pharmaceutical regulation: Innovation, politics and promissory science*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- DeGrandpre, R.J. (1999) *Ritalin nation: Rapid-fire culture and the transformation of human consciousness*. New York: W.W. Norton.
- DeGrandpre, R.J. (2006) *The cult of pharmacology: How America became the world's most troubled drug culture*. Durham: Duke University Press.
- Douglas, M. (1966) *Purity and danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo*. London: Routledge & K Paul.
- Diller, L.H. (1996) "The run on Ritalin: Attention deficit disorder and stimulant treatment in the 1990s", *Hastings center report* 26 (2):12–18.
- Ebbesen, J., I. Buajordet, J. Erikssen, O. Brørs, T. Hilberg, H. Svaar & L. Sandvik (2001) "Drug-related deaths in a department of internal medicine", *Archives of internal medicine* 161 (19):2317–23.
- Fairclough, N. (1995) *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Fairclough, N. (2001) "The discourse of new labour: Critical discourse analysis", 229–266 i M. Wetherell, S. Taylor & S.J. Yates (red.) *Discourse as data: A guide for analysis*. London: Sage.
- Faraone, S.V. & J. Biederman (1994) "Is attention deficit hyperactivity disorder familial?", *Harvard review of psychiatry* 1 (5):271–287.
- FASS (2015) *Förteckning över humanläkemedel*. Stockholm: LIF.
- Foucault, M. (2003 [1975]) *Övervakning och straff: Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Goldacre, B. (2013) *Bad pharma: How medicine is broken and how we can fix it*. London: Fourth Estate.
- Gøtzsche, P.C. (2013) *Dödliga mediciner och organiserad brottslighet: Hur läkemedelsindustrin har korruperat sjuk- och hälsovården*. Stockholm: Karneval förlag.
- Gøtzsche, P.C. (2015) *Deadly psychiatry and organised denial*. Copenhagen: People's Press.
- Hallerstedt, G. (2006) (red.) *Diagnosens makt: Om kunskap, pengar och lidande*. Göteborg: Daidalos.
- Healy, D. (2012) *Pharmageddon*. Berkeley: University of California Press.
- Horton-Salway, M. (2001) "The Construction of M.E.: The discursive action model", 147–188 i M. Wetherell, S. Taylor & S.J. Yates (red.) *Discourse as data: A guide for analysis*. London: Sage.
- Kirk, S.A., T. Gomory & D. Cohen (2013) *Mad science: Psychiatric coercion, diagnosis, and drugs*. New Brunswick: Transaction.
- Kärfve, E. (2000) *Hjärnspöken: DAMP och hotet mot folkhälsan*. Eslöv: Symposion.
- Lindblom, J. (2015) "Genrestratifiering och massmedias neutralisering av kritiken mot ADHD: Ett kunskaps sociologiskt perspektiv", *Sociologisk forskning* 52 (1):33–60.
- Lindblom, J. & S. Torres (2011) "Etnicitets- och migrationsrelaterade frågor inom äldreomsorgen: En analys av Svenska Dagbladets rapportering mellan 1995–2008", *Socialvetenskaplig tidskrift* 18 (3):222–243.

- Martin, E. (2006) "The pharmaceutical person", *Biosocieties* 1 (3):273–287.
- Moncrieff, J. (2013) *The bitterest pills: The troubling story of antipsychotic drugs*. Palgrave Macmillan UK.
- Moynihan, R., L. Bero, D. Ross-Degnan, D. Henry, K. Lee, J. Watkins, C. Mah & S.B. Soumerai (2000) "Coverage by the news media of the benefits and risks of medications", *The new England journal of medicine* 342 (22):1645–50.
- Moynihan, R. & A. Cassels (2005) *Selling sickness: How the world's biggest pharmaceutical companies are turning us all into patients*. New York: Nation Books.
- Potter, J. (1996) *Representing reality: Discourse, rhetoric and social construction*. London: Sage.
- Prosser, H. & K. Clayson (2008) "A content analysis of prescription drug information in the UK print news media", *International journal of pharmacy practice* 16 (4):223–230.
- Ray, L. & A. Hinnant (2009) "Media representation of mental disorders: A study of ADD and ADHD coverage in magazines from 1985 to 2008", *Journal of magazine & new media research* 11 (1):1–21.
- Richters, J. (1995) "NIMH collaborative multisite multimodal treatment study of children with ADHD", *Journal of the American academy of child & adolescent psychiatry* 34 (8):987–1000.
- Rose, N. (2003) "Neurochemical selves", *Society* 41 (1):46–59.
- Schneider, L.S., K.S. Dagerman & P. Insel (2005) "Risk of death with atypical antipsychotic drug treatment for dementia: Meta-analysis of randomized placebo-controlled trials", *Journal of the American medical association* 294 (15):1934–43.
- Shillington, A.M., M.B. Reed, J.E. Lange, J.D. Clapp & S. Henry (2006) "College undergraduate Ritalin abusers in Southwestern California: Protective and risk factors", *Journal of drug issues* 36 (4):999–1014.
- Sismondo, S. (2015) "Pushing knowledge in the drug industry: Ghost-managed science", 150–164 i S. Sismondo & J.A. Greene (red.) *The pharmaceutical studies reader*. Wiley: Blackwell.
- Sismondo, S. & J.A. Greene (2015) (red.) *The pharmaceutical studies reader*. Wiley: Blackwell.
- Socialstyrelsen (2014) *Läkemedelsbehandling vid ADHD: Aspekter av behandling och regionala skillnader*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2016) <http://www.socialstyrelsen.se/statistik/statistikdatabas/lakemedel>.
- Svenska föreningen för barn- och ungdomspsykiatri (2016) *Riktlinje – ADHD*. www.svenskabupforeningen.se.
- Svenska Mediehus (2014/2015) <http://www.tu.se/marknadsinsikt/faktasamlingen-svenska-mediehus>.
- Teter, C.J., S.E. McCabe, J.A. Cranford, C.J. Boyd & S.K. Guthrie (2005) "Prevalence and motives for illicit use of prescription stimulants in an undergraduate student sample", *Journal of American college health* 53 (6):253–262.
- Timimi, S. (2008) "Child psychiatry and its relationship with the pharmaceutical

- industry: Theoretical and practical issues”, *Advances in psychiatric treatment* 14 (1):3–9.
- Valenstein, E.S. (1998) *Blaming the brain: The truth about drugs and mental health*. New York: Free Press.
- Vogt Isaksen, J. & A. Tjora (2016) “Pressens biologisering av ADHD”, *Sociologisk tidskrift* 24 (4):281–302.
- Wang, L.J., S.Y. Lee, S.S. Yuan, C.J. Yang, K.C. Yang, T.L. Lee & Y.C. Shyu (2016) “Impact of negative media publicity on attention-deficit/hyperactivity disorder medication in Taiwan”, *Pharmacoepidemiology & drug safety* 25 (1):45–53.
- Wedge, M. (2015) *A disease called childhood: Why ADHD became an American epidemic*. New York: Avery Publishing Group.
- Whitaker, R. (2010) *Anatomy of an epidemic: Magic bullets, psychiatric drugs, and the astonishing rise of mental illness in America*. New York: Crown.
- Whitaker, R. & L. Cosgrove (2015) *Psychiatry under the influence: Institutional corruption, social injury and prescriptions for reform*. Palgrave Macmillan US.
- Wiener, C.B. (2013) *Parenting your child with ADHD: A no-nonsense guide for nurturing self-reliance and cooperation*. Oakland: New Harbinger.
- Williams, S.J., J. Gabe & P. Davis (2009) *Pharmaceuticals and society: Critical discourses and debates*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Williams, S.J., P. Martin & J. Gabe (2015) “The pharmaceuticalization of society? A framework for analysis”, 19–32 i S. Sismondo & J.A. Greene (red.) *The pharmaceutical studies reader*. Wiley: Blackwell.
- Williams, S.J., C. Seale, S. Boden, P. Lowe & D.L. Steinberg (2008) “Medicalization and beyond: The social construction of insomnia and snoring in the news”, *Health* 12 (2):251–268.
- Öngel, Ü. (2006) “ADHD’ and parenting styles”, 115–127 i G. Lloyd, J. Stead & D. Cohen (red.) *Critical new perspectives on ADHD*. London: Routledge.

Korresponderande författare

Jonas Lindblom
 Akademien för hälsa, vård och välfärd (HVV)
 Mälardalens högskola, Box 883, 721 23 Västerås
 021-10 70 03
 Jonas.Lindblom@mdh.se

Författarpresentation

Jonas Lindblom är docent i sociologi. Han är ledare för forskargruppen SaSK (Studier av sociala kategoriseringar) och anställd vid Mälardalens högskola.

Josef Qaderi är fil. kand. i sociologi och i statskunskap samt fil mag. i arbetslivsvetenskap. Han är medlem i forskargruppen SaSK (Studier av sociala kategoriseringar) vid Mälardalens högskola.